

TIJORAT BANKLARIDA MUAMMOLI KREDITLARNI BOSHQARISH
TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ
УПРАВЛЕНИЯ ПРОБЛЕМНЫМИ КРЕДИТАМИ В КОММЕРЧЕСКИХ
БАНКАХ

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR IMPROVING THE
MANAGEMENT SYSTEM OF NON-PERFORMING LOANS IN COMMERCIAL
BANKS

Maxkamov Xursanbek Maxmudovich

“Agrobank” ATB Shahrixon filiali Muommoli kreditlar bilan ishlash bulimi bosh
menejer

E-mail: maxkamov19701208@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada tijorat banklarida muammoli kreditlarni boshqarish tizimining nazariy asoslari hamda uning bank tizimi barqarorligini ta'minlashdagi ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqot davomida muammoli kreditlarning iqtisodiy mohiyati, ularning vujudga kelish sabablari, kredit risklarini boshqarish mexanizmlari va zamonaviy risk-menejment yondashuvlari o'rganildi. Shuningdek, xalqaro bank amaliyotida qo'llanilayotgan muammoli kreditlarni boshqarish modellari ilmiy jihatdan tahlil qilinib, tijorat banklari faoliyatida samarali boshqaruv tizimini shakllantirish bo'yicha nazariy xulosalar ishlab chiqildi. Tadqiqot natijalari bank kredit portfeli sifatini oshirish, moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash hamda kredit risklarini kamaytirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: muammoli kreditlar, tijorat banklari, kredit riski, risk-menejment, kredit portfeli, bank barqarorligi, kredit monitoringi, restrukturizatsiya.

Аннотация. В данной научной статье исследуются теоретические основы системы управления проблемными кредитами в коммерческих банках и их роль в обеспечении финансовой устойчивости банковского сектора. В ходе исследования раскрыта экономическая сущность проблемных кредитов, причины их возникновения, механизмы управления кредитными рисками и современные подходы риск-менеджмента. Также проведён анализ международного опыта управления проблемными активами и сформированы теоретические выводы по совершенствованию системы управления проблемными кредитами в коммерческих

банках. Полученные результаты направлены на повышение качества кредитного портфеля и снижение уровня кредитных рисков.

Ключевые слова: проблемные кредиты, коммерческие банки, кредитный риск, риск-менеджмент, кредитный портфель, финансовая устойчивость, мониторинг кредитов, реструктуризация.

Abstract. This scientific article examines the theoretical foundations of the management system of non-performing loans in commercial banks and their importance in ensuring banking sector stability. The study analyzes the economic nature of non-performing loans, the causes of their occurrence, credit risk management mechanisms, and modern risk management approaches. Furthermore, international practices in managing problem loans are reviewed, and theoretical conclusions aimed at improving management systems in commercial banks are developed. The research findings contribute to improving loan portfolio quality, strengthening financial stability, and reducing credit risks.

Keywords: non-performing loans, commercial banks, credit risk, risk management, loan portfolio, financial stability, credit monitoring, restructuring.

KIRISH

Zamonaviy iqtisodiy munosabatlar sharoitida bank tizimining barqarorligi mamlakat moliyaviy tizimi samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Tijorat banklari iqtisodiyotning real sektorini moliyalashtirish orqali investitsion faollikni oshirish, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash hamda iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda muhim rol o'ynaydi. Biroq kreditlash hajmining ortishi bilan bir qatorda kredit risklari ham oshib boradi va bu jarayon bank aktivlari sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, muammoli kreditlar (non-performing loans) ulushining ortishi banklarning likvidligi, rentabelligi va moliyaviy barqarorligiga jiddiy xavf tug'diradi [1].

Muammoli kreditlar bank faoliyatining eng murakkab segmentlaridan biri bo'lib, ularning yuzaga kelishi makroiqtisodiy beqarorlik, qarz oluvchilarning moliyaviy holati yomonlashuvi, kredit monitoringining sustligi hamda risklarni baholash tizimining yetarli darajada rivojlanmaganligi bilan bog'liq hisoblanadi. Jahon moliyaviy inqirozlari tajribasi shuni ko'rsatdiki, muammoli kreditlar darajasining keskin oshishi bank tizimi inqirozining asosiy indikatorlaridan biri hisoblanadi. Shu sababli kredit portfeli sifatini nazorat qilish va muammoli kreditlarni samarali boshqarish bank risk-menejmentining ustuvor yo'nalishiga aylangan [2].

Bugungi kunda xalqaro bank amaliyotida muammoli kreditlarni boshqarish masalasi Basel qo'mitasi tavsiyalari, Xalqaro valyuta jamg'armasi va Jahon banki metodologiyalari asosida takomillashtirib borilmoqda. Ushbu yondashuvlar kredit risklarini erta aniqlash, kredit portfelini diversifikatsiya qilish, qarzdorlik monitoringini kuchaytirish hamda

restrukturizatsiya mexanizmlarini samarali qo'llashni nazarda tutadi. Natijada banklar muammoli aktivlar ulushini kamaytirish orqali moliyaviy barqarorlikni ta'minlash imkoniyatiga ega bo'lmoqda [3].

O'zbekiston bank tizimida ham so'nggi yillarda kreditlash hajmining kengayishi fonida kredit portfeli sifati masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bank sektorini isloh qilish, aktivlar sifatini yaxshilash hamda risklarni boshqarish tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish bo'yicha keng ko'lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, muammoli kreditlarni boshqarishning nazariy asoslarini chuqur o'rganish va ilmiy jihatdan takomillashtirish zarurati saqlanib qolmoqda [4].

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, tijorat banklarida muammoli kreditlarni boshqarish tizimini nazariy jihatdan takomillashtirish kredit risklarini kamaytirish, bank aktivlari sifatini oshirish hamda moliyaviy vositachilik samaradorligini kuchaytirishga xizmat qiladi. Ilmiy asoslangan boshqaruv mexanizmlarini ishlab chiqish banklarning uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi [5].

Ushbu maqolaning maqsadi — tijorat banklarida muammoli kreditlarni boshqarish tizimining nazariy asoslarini o'rganish va uni takomillashtirishga qaratilgan ilmiy yondashuvlarni tizimlashtirishdan iborat. Tadqiqot jarayonida muammoli kreditlarning iqtisodiy mohiyati, kredit risklarini boshqarish mexanizmlari hamda xalqaro tajribaning nazariy jihatlari tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI (LITERATURE REVIEW)

Tijorat banklarida muammoli kreditlarni boshqarish masalasi bank risk-menejmenti nazariyasining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanib, ushbu masala ko'plab xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan. Ilmiy adabiyotlarda muammoli kreditlarning iqtisodiy mohiyati, ularning shakllanish omillari hamda bank tizimi barqarorligiga ta'siri turli nazariy yondashuvlar asosida izohlanadi.

Amerikalik iqtisodchi **Frederic S. Mishkin** o'zining "*The Economics of Money, Banking and Financial Markets*" asarida bank tizimining barqarorligi bevosita kredit portfeli sifati bilan bog'liqligini ta'kidlaydi. Olimning fikriga ko'ra, kredit riskini yetarli darajada baholamaslik bank aktivlarining qadrsizlanishiga olib keladi hamda muammoli kreditlar ulushining ortishi moliyaviy inqirozlarning asosiy sabablaridan biri hisoblanadi [6]. Mishkin kredit monitoringi va axborot assimetriyasini kamaytirish mexanizmlarini muammoli kreditlarning oldini olishda muhim omil sifatida ko'rsatadi.

Bank boshqaruvi sohasidagi tadqiqotchi **Peter S. Rose** va **Sylvia C. Hudgins**ning "*Bank Management and Financial Services*" nomli asarida muammoli kreditlar bank faoliyatidagi kredit riskining amaliy namoyon bo'lishi sifatida talqin qilinadi. Mualliflar

fikricha, kredit portfelining sifati bankning daromadliligi va kapital yetarliligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ular kreditlarni baholashda qarz oluvchining pul oqimlari tahlili, garov ta'minoti va kredit monitoringi tizimining uzluksiz ishlashi muhimligini asoslab beradi [7].

Xalqaro bank nazorati standartlarini ishlab chiquvchi **Basel Committee on Banking Supervision** tomonidan e'lon qilingan "*Guidelines on Credit Risk and Accounting for Expected Credit Losses*" hujjatida muammoli kreditlarni boshqarish riskka asoslangan nazorat tizimi orqali amalga oshirilishi zarurligi qayd etilgan. Mazkur hujjatda kredit risklarini erta aniqlash, ehtimoliy yo'qotishlarni prognozlash va rezerv siyosatini takomillashtirish banklar moliyaviy barqarorligini ta'minlashning asosiy sharti sifatida ko'rsatiladi [8].

Rossiyalik iqtisodchi **O.I. Lavrushin** o'zining "*Bankovskoe delo*" asarida muammoli kreditlarni bank aktivlarining sifati pasayishining asosiy ko'rsatkichi sifatida baholaydi. Uning ta'kidlashicha, kreditlash jarayonida risklarni noto'g'ri baholash, mijozlarning moliyaviy holatini chuqur tahlil qilmaslik va monitoring tizimining sustligi kreditlarning qaytmaslik ehtimolini oshiradi [9]. Olim kredit portfelini diversifikatsiya qilish va kredit siyosatini qat'iyashtirishni muammoli kreditlarni kamaytirishning asosiy vositalari sifatida ko'rsatadi.

O'zbekistonlik iqtisodchi olim **Sh.A. Abdullayevaning** "*Bank risklari va ularni boshqarish*" nomli ilmiy ishida kredit risklari bank faoliyatidagi eng yirik moliyaviy xavf sifatida tavsiflanadi. Muallifning fikriga ko'ra, muammoli kreditlar ko'payishining asosiy sabablari qatoriga kredit tahlilining sifatsizligi, iqtisodiy muhitdagi o'zgarishlar hamda qarz oluvchilarning to'lovga layoqatini noto'g'ri baholash kiradi [10].

Xalqaro moliyaviy institutlardan biri bo'lgan **Jahon banki** tomonidan chop etilgan "*Global Financial Development Report*" hisobotida bank sektorida muammoli kreditlar darajasining ortishi iqtisodiy o'sish sur'atlarini sekinlashtirishi ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Hisobotda ta'kidlanishicha, yuqori darajadagi NPL banklarning yangi kredit ajratish imkoniyatini cheklaydi va real sektor investitsiyalarining kamayishiga olib keladi [11].

Yuqoridagi ilmiy qarashlar tahlili shuni ko'rsatadiki, muammoli kreditlarni boshqarish tizimi kredit risklarini baholash, monitoring qilish va restrukturizatsiya mexanizmlarini o'z ichiga olgan kompleks boshqaruv jarayoni hisoblanadi. Olimlarning ilmiy yondashuvlari muammoli kreditlar bank tizimi barqarorligining asosiy indikatorlaridan biri ekanligini tasdiqlaydi hamda ushbu yo'nalishda nazariy asoslarni takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda tijorat banklarida muammoli kreditlarni boshqarish tizimining nazariy jihatlarini o‘rganishda ilmiy bilishning umumiy va maxsus usullaridan foydalanildi. Xususan, tizimli tahlil, qiyosiy taqqoslash, iqtisodiy-mantiqiy tahlil hamda umumlashtirish usullari orqali muammoli kreditlarning iqtisodiy mohiyati va boshqaruv mexanizmlari o‘rganildi. Tadqiqot jarayonida xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy ishlari, xalqaro bank amaliyoti hamda bank risk-menejmenti bo‘yicha nazariy yondashuvlar tahlil qilindi. Shuningdek, kredit portfeli sifati va risklarni boshqarish jarayonlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlashda analitik yondashuv qo‘llanildi. Olingan natijalar asosida muammoli kreditlarni boshqarish tizimini takomillashtirishga oid ilmiy xulosalar shakllantirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tijorat banklarida muammoli kreditlar darajasining shakllanishi va ularni boshqarish samaradorligi bank tizimi barqarorligini baholovchi muhim ko‘rsatkichlardan biri hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlarda kredit portfeli sifati bank aktivlari risk darajasini aks ettiruvchi asosiy indikator sifatida e’tirof etiladi. Muammoli kreditlar ulushining ortishi bank kapitalining kamayishiga, likvidlik bosimining kuchayishiga hamda kreditlash faolligining pasayishiga olib keladi [12].

Bank amaliyoti shuni ko‘rsatadiki, muammoli kreditlar ko‘pincha kreditlash jarayonida risklarni yetarli baholamaslik, qarz oluvchining moliyaviy holatini chuqur tahlil qilmaslik hamda kredit monitoringi mexanizmlarining sustligi natijasida yuzaga keladi. **F.S. Mishkinning** tadqiqotlarida ta’kidlanishicha, banklar kredit ajratish bosqichida axborot assimetriyasini kamaytira olmasa, kredit portfelida sifatsiz aktivlar ulushi ortib boradi va bu moliyaviy barqarorlikka tahdid soladi [13].

Muammoli kreditlarni boshqarish tizimini tahlil qilishda kredit portfeli sifati dinamikasini baholash muhim ahamiyatga ega. Quyidagi jadvalda tijorat banklarida muammoli kreditlarning asosiy moliyaviy ko‘rsatkichlarga ta’siri shartli statistik ma’lumotlar asosida tahlil qilindi.

1-jadval.

Muammoli kreditlar darajasining bank faoliyati ko‘rsatkichlariga ta’siri

Ko‘rsatkichlar	Past NPL darajasi (≤5%)	O‘rta NPL darajasi (5–10%)	Yuqori NPL darajasi (>10%)
Aktivlar rentabelligi (ROA), %	2.4	1.6	0.7

Kapital yetarliligi, %	15.8	13.2	10.4
Kreditlash o'sish sur'ati, %	18	11	4
Likvidlik darajasi	Yuqori	O'rtacha	Past
Zaxira ajratmalari ulushi	Past	O'rtacha	Yuqori

Jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, muammoli kreditlar ulushi oshgani sari bank rentabelligi va kapital barqarorligi pasayib boradi. Bu holat bank daromadlarining kamayishi bilan birga ehtimoliy yo'qotishlar uchun ajratiladigan rezervlar hajmi ortishi bilan izohlanadi. **P.S. Rose** va **S.C. Hudgins** tadqiqotlariga ko'ra, muammoli kreditlar bank foydasini ikki yo'nalishda kamaytiradi: birinchidan, foiz daromadlari qisqaradi, ikkinchidan esa risk zaxiralari oshadi [14].

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, muammoli kreditlarni samarali boshqarish uchun bosqichli tizim asosida amalga oshiriladi: kredit berishdan oldingi risk tahlili, kredit monitoringi va restrukturizatsiya jarayonlari. Basel qo'mitasi tavsiyalariga muvofiq, banklar kredit risklarini baholashda ehtimoliy yo'qotishlar modelidan foydalanishi lozim bo'lib, bu kredit sifati yomonlashishini oldindan aniqlash imkonini beradi [15].

Tahlillar natijasida muammoli kreditlar shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarni uch guruhga ajratish mumkin:

- **Makroiqtisodiy omillar** - inflyatsiya, iqtisodiy o'sish sur'atining pasayishi, valyuta kursi o'zgarishi;
- **Bank ichki omillari** - kredit siyosatining yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi, risk-baholash tizimining zaifligi;
- **Mijoz omillari** - biznes-rejaning samarasizligi, pul oqimlari yetishmovchiligi, boshqaruv muammolari.

O.I. Lavrushinning ilmiy qarashlariga ko'ra, kredit portfelini diversifikatsiya qilish va tarmoqlar bo'yicha risk limitlarini joriy etish muammoli kreditlar darajasini sezilarli kamaytiradi [16]. Shu sababli banklar kredit portfelini shakllantirishda risklarni konsratsiyalashuv darajasini nazorat qilishi zarur.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, zamonaviy bank tizimida muammoli kreditlarni kamaytirish faqat qarzdorlikni undirish bilan cheklanmaydi. Aksincha, kredit hayotiy siklining barcha bosqichlarida risklarni boshqarish integratsiyalashgan tizim asosida amalga oshirilishi lozim. Jahon banki hisobotlarida qayd etilishicha, muammoli kreditlar ulushining

yuqoriligi banklarning real sektorni moliyalashtirish imkoniyatini qisqartiradi va iqtisodiy o‘shishga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi [17].

O‘tkazilgan ilmiy tahlillar asosida quyidagi muhim natijalarga erishildi:

- muammoli kreditlar bank barqarorligining asosiy risk indikatorini hisoblanadi;
- kredit monitoring tizimi rivojlangan banklarda NPL darajasi past bo‘ladi;
- riskka asoslangan boshqaruv modeli kredit portfeli sifatini oshiradi;
- erta ogohlantirish (Early Warning System) mexanizmlari muammoli kreditlar

o‘shishini cheklaydi.

Shunday qilib, olib borilgan tahlillar muammoli kreditlarni boshqarish tizimini nazariy jihatdan takomillashtirish banklarning moliyaviy barqarorligini ta‘minlashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi. Muammoli kreditlarni boshqarish jarayoniga kompleks yondashuvni joriy etish kredit risklarini kamaytirish va bank tizimi samaradorligini oshirishning asosiy sharti hisoblanadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, tijorat banklarida muammoli kreditlar darajasining oshishi bank tizimi barqarorligiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadigan muhim omillardan biri hisoblanadi. Kredit portfeli sifati banklarning moliyaviy barqarorligi, likvidligi hamda daromadlilik darajasini belgilovchi asosiy ko‘rsatkich sifatida namoyon bo‘ladi. Shu sababli muammoli kreditlarni boshqarish tizimini takomillashtirish zamonaviy bank faoliyatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Ilmiy tahlillar natijasida muammoli kreditlarning shakllanishi ko‘p omilli jarayon ekanligi aniqlandi. Ularning yuzaga kelishi nafaqat qarz oluvchilarning moliyaviy holati bilan, balki banklarda kredit risklarini baholash mexanizmlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi, monitoring tizimining samarali ishlamasligi hamda makroiqtisodiy omillar ta‘siri bilan ham bog‘liqdir. Demak, muammoli kreditlarni kamaytirish faqat qarzdorlikni undirish choralarini kuchaytirish orqali emas, balki kreditlash jarayonining barcha bosqichlarini qamrab oluvchi kompleks boshqaruv tizimini shakllantirish orqali amalga oshirilishi lozim.

Tadqiqot davomida muammoli kreditlarni boshqarishning nazariy asoslari tizimlashtirilib, samarali boshqaruv modeli kredit risklarini erta aniqlash, kredit portfelini diversifikatsiya qilish, qarz oluvchilar faoliyatini doimiy monitoring qilish hamda restrukturizatsiya mexanizmlarini takomillashtirishga asoslanishi zarurligi asoslab berildi. Ayniqsa, riskka asoslangan boshqaruv yondashuvi va erta ogohlantirish tizimlarini joriy etish muammoli kreditlar ulushini kamaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, xalqaro bank amaliyoti tajribasi muammoli kreditlarni boshqarishda preventiv choralar reaktiv choralarga nisbatan samaraliroq ekanligini ko‘rsatdi. Kredit

ajratish bosqichida chuqur moliyaviy tahlil o'tkazish, raqamli monitoring vositalaridan foydalanish va kredit risklarini prognozlash bank aktivlari sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, tijorat banklarida muammoli kreditlarni boshqarish tizimini nazariy jihatdan takomillashtirish bank sektorining barqaror rivojlanishini ta'minlash, kredit risklarini kamaytirish hamda iqtisodiyotning real sektorini samarali moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari kelgusida banklarda kredit risklarini boshqarish mexanizmlarini modernizatsiya qilish va ilmiy asoslangan boshqaruv qarorlarini ishlab chiqishda metodologik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLARRO'YXATI:

1. Mishkin F.S. *The Economics of Money, Banking and Financial Markets*. — 12th Edition. Pearson Education, 2018.
2. Rose P.S., Hudgins S.C. *Bank Management and Financial Services*. — 10th Edition. McGraw-Hill Education, New York, 2019.
3. Basel Committee on Banking Supervision. *Guidelines on Credit Risk and Accounting for Expected Credit Losses*. — Bank for International Settlements (BIS), Basel, 2017.
4. Лаврушин О.И. *Банковское дело*. — Москва: КНОРУС, 2020.
5. Abdullayeva Sh.A. *Bank risklari va ularni boshqarish*. — Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2019.
6. World Bank. *Global Financial Development Report*. — Washington, DC: World Bank Publications, 2022.
7. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. *Bank tizimi barqarorligi bo'yicha yillik hisobot*. — Toshkent, 2023.